

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA XUSHMUOMALALIK TUSHUNCHASI VA HURMAT KATEGORIYASI

Qulmatov Islom Tuxtamish o‘g‘li

Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrası magistranti Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotasiya: So‘nggi o‘n yilliklarda tilshunoslikda hurmat kategoriyasi va uning antroposentrik jihatlarini o‘rganishga qiziqish ortib bormoqda. U alohida til va madaniy hamjamiyat doirasidagi bitta til materialida, shuningdek, turli til va madaniy jamoalardagi bir nechta tillar materialida o‘rganiladi, bu esa ushbu sohada madaniyatlararo muloqotni qiyosiy o‘rganish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: xushmuomalalik, hurmat kategoriyasi, axloqiy sifat, kommunikativ kategoriya.

Zamonaviy muloqot sharoitida nutq turining yuqori darajada tarqalishi nutq birliklarini o‘rganishning dolzarbligini belgilaydi. Bugungi kunda ko‘plab tadqiqotchilar ilgari tilshunoslik fanining chekkasida bo‘lgan hodisalarga e‘tibor qarata boshladilar: nutqiy akt, so‘zlovchining maqsadi, nutqiy ta‘sir, kommunikatorlarning o‘zaro ta‘siri muammolari, nutq holatining xususiyatlari, kommunikativ muvaffaqiyatsizliklar sabablari, kommunikativ strategiyalar va yozma va so‘zlashuv nutqining taktikasi. Nazariy yondashuv asosida so‘zlovchining pragmatik munosabatlarini, shuningdek, kommunikatorlarning psixologik va xulq-atvor ta‘sirini birlashtirib o‘rganish nutqiy faoliyat hamda so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi nutqning o‘zaro ta‘sirining xususiyatlari haqida eng to‘liq tasavvur hosil qilishga imkon beradi.

Xushmuomalalik, hurmat kategoriyasiga oid juda ko‘p nazariyalar mavjud. Ulardan ba‘zilarini keyinroq eslatib o‘tamiz, lekin avval hurmat nima ekanligini aniqlaymiz. Shuningdek, u madaniyatlararo muloqot kontekstida qanday amalga oshirilayotganini ko‘rib chiqamiz.

Ko‘pchilik insonlar xushmuomalalikni aniq tasavvur qila olamiz deb o‘ylashadi. Ammo xushmuomalalikni aniqlash birinchi qarashda ko‘rinadigan darajada oson emas. Turli odamlar muloyim hatti-harakatlarni boshqacha tasvirlashadi.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi hurmat kategoriyasi taqqoslab, ulardagi xushmuomalalik tushunchasining ta‘riflarini ko‘rib chiqamiz. «Словарь по этике» lug‘ati xushmuomalalikni quyidagicha belgilaydi: “Hurmat – odamlarning kundalik xulq-atvor normasi, suhbatdosh bilan muomala qilishning odatiy usuliga aylangan odamni tavsiflovchi axloqiy sifat” (Словарь по этике, 1975: 46). Bu ta‘rifdan kelib chiqadiki, hurmat xushmuomalalikning ko‘rinishidir. Xushmuomalalik – bu unga muhtoj bo‘lgan kishiga xizmat qilishga tayyorlik, noziklik va muloyimlik. Va, albatta, nutqning o‘z vaqtida va to‘g‘ri namoyon bo‘lishi, nutq odobi – xushmuomalalikning ajralmas elementidir.

Odob ensiklopediyasida biz xushmuomalalikning shunday ta‘rifini ko‘ramiz: “... bu harakatlar majmui bo‘lib, mazmuni va ko‘rinishi axloqiy tamoyillarga muqobillashadi” (Словарь по этике, 1975: 39). Insonlarning muloyim munosabati har doim odamlar tomonidan yuqori baholangan. Turli tillarda ushbu sifatni tasniflovchi bir qator so‘zlar mavjud: *xushmuomala, xushfe‘l, xushtabiat, odobli, tarbiyali, xushta‘b, mulozamat, xushsuxan, e‘tibor, e‘zoz, ehtirom, takalluf, izzat, izzat-ikrom,*

to'g'ri. Ushbu sinonimik qatorda dominant so'z xushmuomala, uning lug'aviy ma'nosi "Muomalasi, gap-so'zlari, xatti-harakati yoqimli; xushfe'l" (O'TIL, 432).

Sinonimlar qatori xushmuomalalikning turli xil ifodalariga ega. Masalan, *xushfe'l* "fe'l-atvori yaxshi, kishiga muomalasi yoqadigan" (O'TIL, 434);

odobli (adabili) "xulq-odobi yaxshi, tarbiyali" (O'TIL, 15);

tarbiyali "tarbiya ko'rgan, yaxshi tarbiya olgan" (O'TIL, 679);

xushtabiat "hatti-harakati yoqimli, xushfe'l, ochiq" (O'TIL, 433);

xushta'b "xushtabiat" (O'TIL, 433),

mulozamat "kishining ko'nglini olish uchun ko'rsatilgan iltifot; e'zoz-ikrom, takalluf" (O'TIL, 635);

xushsuxan "yoqimli so'zlaydigan, shirinso'z, suhbat shirin" (O'TIL, 433),

e'tibor "hurmat, izzat-ikrom" (O'TIL, 65);

e'zoz "izzat, hurmat; hurmat-e'tibor his-sezgisini va uning ifodasi; ehtirom" (O'TIL, 66);

ehtirom "harmlash, izzat-ikrom, yuksak hurmat" (O'TIL, 70);

takalluf "hurmat-ehtirom va e'zoz-ikrom bilan qilingan muomala, mulozamat" (O'TIL, 643);

izzat "o'zganing hurmat-e'tibor tuyg'usi, shunday tuyg'uli munosabat; hurmat" (O'TIL, 180);

izzat-ikrom "yuqori darajadagi hurmat-ehtirom" (O'TIL, 180);

to'g'ri "odob, axloq doirasidan chiqmaydigan, unga zid ish tutmaydigan; halol, vijdonli, insofli" (O'TIL, 257).

Xushmuomalalik borasida N.I. Formanovskaya (Формановская, 1989) va T.V. Larining monografiyasida (Ларина, 2003) tavsif berilgan. T.V. Larining yozishicha, "xushmuomalalik milliy o'ziga xos kommunikativ kategoriya sifatida tushuniladi, uning mazmuni uyg'un, mojarolarsiz muloqot va interaktiv muloqotda ijtimoiy qabul qilingan me'yorlarga rioya qilishga qaratilgan kommunikativ hatti-harakatlarning (lisoniy va nolisoniy) urfga aylangan strategiyalar tizimi (o'rganish, saqlash va shaxslararo aloqani tugatish)" (Ларина, 2003: 28). Shuningdek, u xushmuomalalik tushunchasi turli madaniyatlarda turlicha ekanligini ta'kidlaydi. Har bir madaniyatning lisoniy xushmuomalalik tushunchasi o'z mazmuniga ega (Ларина, 2003: 24).

N.I. Formanovskayaning qayd qilishicha, xushmuomalalik – bu shaxslarning madaniy kategoriyasini belgilovchi tushuncha bo'lib, lisoniy voqeyelanishga ega va u, albatta, tilshunoslikda o'rganilishi lozim (Формановская, 1989: 77).

Ingliz tili lug'atida ham xushmuomalalikning turli ifodalarini kuzatish mumkin: *politeness, courtesy, civility, comity, urbanity, courtliness, decency, suavity, affability, mannerliness* (Oxford Dictionary, 2010). Ularning barchasi xushmuomalalik, xushfe'l, xushtabiat, odobli sifatida tarjima qilinadi. Asosiy tushuncha – lug'atda belgilangan xushmuomalalik – "suhbatdoshlarning his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, insonning vaziyatga mos, to'g'ri tarzda o'zini tutishi yoki gapirishi" demakdir (Longman dictionary of contemporary English, 2009).

Shunday qilib, yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, xushmuomalalik – bu nutqda va harakatlarda odob-axloq qoidalariga rioya qilish, yaxshi tarbiyaning namoyon bo'lishi: bu odob-axloqning asosi, har qanday kommunikativ muloqotning ajralmas xususiyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 1-5. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. Ларина Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах. – М.: Академия, 2003. – С. 23-29.
3. Словарь по этике / ред. А.А. Гуссейнова и И.С. Кона. – М.: Политиздат, 1975. – С. 221-242.
4. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: ЭКСМО, 1989. – 150 с.
5. Longman dictionary of contemporary English. Pearson Longman, 2009. –2082p.
6. Oxford Dictionary. Franklin Electronics Publisher: Incorporated, 2010. – 1082 p.
7. Кулдошов, У. (2021). Конверсивлик ходисасининг лингвистик табиати. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (1 (78)), 96-101.
8. Kuldoshov, U. U. (2022). MODERN TRANSLATION STUDIES: PROCEDURES, PRINCIPLES AND STRATEGIES. *ВЕСТНИК МАГИСТРАТУРЫ*, 111.
9. Халимова, Ф. Р. (2019). Прагматические свойства лингвофонетических средств в поэтическом тексте и их сравнительный анализ при переводе. *Вестник Челябинского государственного университета*, (1 (423)), 138-144.
10. Халимова, Ф. Р. (2021). КОГНИТИВ ПОЭТИКА. *Academic research in educational sciences*, 2(12), 133-142.
11. RUSTAMOVNA, H. F. (2020). Training Simultaneous Interpreters. *JournalNX*, 6(06), 623-627.
12. Rustamovna, H. F. (2020). KEY CONCEPTS OF SIMULTANEOUS TRANSLATION. *В научный сборник вошли научные работы, посвященные широкому кругу современных проблем науки и образования, вопросов образовательных технологий 2020.*-436 с., 232.
13. Халимова, Ф. (2020). Синхрон таржима тушунчасининг асосий хусусиятлари. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (1 (74)), 29-32.
14. Халимова, Ф. (2017). Поэтик таржимада эквивалентлик ва адекватлик тушунчаси. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, 2(2 (63)), 18-21.
15. Халимова, Ф. (2016). Эндрю моббснинг “ғазал. Таҳлил ва шаклининг акс этиши” номли мақоласига доир мулоҳазалар. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, 1(2 (59)), 85-88.
16. Халимова, Ф. Р. (2016). AN UZBEK NATIONAL POETIC GENRE-"GAZEL" AND ITS TRANSLATION INTO UZBEK (THE EXTRACT FROM "FIROQNOMA"(A VERSE ABOUT SEPARATION), WRITTEN BY NODIRA). *Ученый XXI века*, (4-1 (17)), 57-59.
17. Sherzodovich, A. S., & Jamshedovich, B. F. THE MAIN FEATURES OF THE TRANSLATION OF LITERARY TEXT. *Sciencepublish.org*, 16.
18. Daminov, N. K. (2022). Using Interpreting Strategies in Teaching Simultaneous Translation. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 12, 40-47.
19. Daminov Navruz, K. (2022). About Some Errors in the Process of Simultaneous Interpretation. <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/446>, 2(8), 1-7.
20. Kuldoshov, U. U. (2022). MODERN TRANSLATION STUDIES: PROCEDURES, PRINCIPLES AND STRATEGIES. *ВЕСТНИК МАГИСТРАТУРЫ*, 111.

